

Опубліковано: Слюсаревський Н. М. Досвід теоретичної розробки та емпіричної апробації методики виявлення культурних орієнтацій дорослого населення України в аспекті побутуючих норм // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес Соціологічної асоціації України (м. Харків, 17 – 19 жовтня 2013 р.): Тези доповідей. – Х.: ЦНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – С528 – 530.

*Назар Слюсаревський*

*Київський університет імені Бориса Грінченка*

## ДОСВІД ТЕОРЕТИЧНОЇ РОЗРОБКИ ТА ЕМПІРИЧНОЇ АПРОБАЦІЇ МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПОБУТУЮЧИХ НОРМ

Вивчення тієї чи іншої культури передбачає чітке окреслення адекватної їй «мірки», котра б передавала специфіку культури в найбільш зрозумілому вигляді, дозволяючи, за потреби, робити порівняння. Однією з таких «мірок» виступає конструкт культурних орієнтацій, котрий, відштовхуючись від досвіду попередників, сформульований нами як **спрямованість на: 1) певний культурний зміст (норми, цінності, смисли, символи) – ЗМІСТОВА КОМПОНЕНТА; 2) канали культури (кіно, театр, літературу тощо) та, можливо, культурні ідентичності – ФУНКЦІОНАЛЬНА КОМПОНЕНТА; 3) види і форми культурної практики (діяльності по засвоєнню культури) – ПОВЕДІНКОВА КОМПОНЕНТА** [1]. Безпосередньо до вивчення відібрано **нормативно-регулятивну підкомпоненту змістової компоненти культурних орієнтацій** як найменш досліджувану. Мова йде про цінності-норми, або ж моральні імперативи чи моральні принципи, що слугують основою для вироблення більш великої кількості конкретних культурних норм - **принципи регуляції (саморегуляції) людської діяльності і поведінки, що носять дихотомічний характер.**

Шукаючи **ЕТАЛОНИ ВИМІРУ** нормативного аспекту культурних орієнтацій, ми шляхом експертного опитування<sup>1</sup> визначили найбільш актуальні для кожної з 5-ти основних сфер людської діяльності/життєдіяльності дихотомічні пари принципів регуляції (саморегуляції) людської діяльності і поведінки<sup>2</sup>, котрі виступають базисом культурних нормативів соціуму [2]. Результати експертної оцінки, а також і дихотомії, що, з певних теоретичних міркувань, відібрані до методики безпосередньо, представлено в таблиці 1.

**ПРОТЯЖНІСТЮ ЯВИЩА** культурних орієнтацій є міра близькості/віддаленості (готовності прийняти/заперечити) щодо відповідного принципу у тій чи іншій сфері життєдіяльності. **ІНДИКАТОРАМИ** культурних орієнтацій виступають судження, що містять нормативний і описовий елемент, а також, на прикладі якоїсь типової ситуації, відображають специфіку дії принципу у відповідній сфері. Також судження, котрі презентують змістовно протилежні принципи є однаковою мірою «привабливими» для опитуваного, коли жоден з принципів не називається напрому і не засуджується. Задля уникнення тенденційності відповідей судження в анкеті розміщуються у випадковому порядку.

За виключенням окремих винятків, в кожній з сфер на пару принципів припадає пара суджень (по одному судженню на принцип), що викликано міркуваннями компактності методики<sup>3</sup>, зручності її сприйняття респондентом, а також і «сферною» специфікою нормативів, коли кожна із сфер людського життя має власну логіку упорядкування і нормативи, що були б однозначно високо актуальними для всіх без винятку сфер, експертами не виокремились.

Розроблені судження перевірялись у двох пілотажних дослідженнях задля відбору реально «працюючих» (стійкість відповідей, здатність відобразити суть відповідного принципу та диференціювати масив) та добору найбільш оптимального за параметрами надійності та чутливості еталону виміру згоди з судженнями (5-ти- чи 3-членної шкали)<sup>4</sup>. Перше пілотажне дослідження (103 опитаних) включало дві серії (основне та повторне опитування з інтервалом у два тижні 28 респондентів пілотної групи<sup>5</sup>), а друге (61

<sup>1</sup> Експертами, котрі оцінювали особливості нормативної сфери культури сучасного українського соціуму виступили соціологи і психологи (кандидати та доктори наук), котрі працювали в Інституті соціології та Інституті соціальної і політичної психології. Дослідження проводилось у вересні – жовтні 2003 року. Було опитано 30 чоловік (15 соціологів та 15 психологів).

<sup>2</sup> набір гіпотетично актуальних для культури сучасного українського соціуму принципів сформовано на основі аналізу досвіду вивчення культурних орієнтацій, літературних джерел з проблем етики, ціннісних орієнтацій, опису радянської та української культур, особливостей посткомуністичних трансформацій. На основі існуючих в науці варіанти поділу культури на сфери, а також і варіанти поділу життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому на сфери та сегменти, виділились основні сфери людської діяльності/життєдіяльності. З розрахунком охоплення як соціальних, так і індивідуальних аспектів життєдіяльності, в які будь яка людина, **ЯК ЧЛЕН СУСПІЛЬСТВА**, тією чи іншою мірою **ПОТРАПЛЯЄ РЕГУЛЯРНО**.

<sup>3</sup> Зрозуміло, що для побудови узгодженого індексу (піддається перевірці за допомогою альфа-кромбах) потрібно як мінімум три ознаки і, за відносно невеликої кількості індексів, або ж за вузькоспеціалізованого опитування (лише одна методика), таку норму можна дотримати [наприклад, 3, 4]. Але за великої кількості параметрів, а також в умовах масових опитувань, що мають на меті вирішення багатьох задач (відтак містять багато питань), через брак місця доводиться «утискатись». Наприклад в проєкті «Томська ініціативи» соціально-світоглядні установки разом з своїми антиподами презентувались лише парою змістовно протилежних суджень [5, С.54 - 55].

<sup>4</sup> Спосіб, проведення пілотажу та суть відповідних коефіцієнтів стійкості суджень та стійкості і чутливості шкали описано у В. О. Ядова [6. С/145 - 158].

<sup>5</sup> Через малу кількість опитаних на предмет стійкості, їх відповіді при прийнятті рішення про остаточний відбір «працюючих» суджень носили здебільшого консультативний характер.

опитаний), з незалежних від нас обставин, лише одну. Через це стійкість суджень і шкал, а також і їх чутливість, перевірялась лише в першому пілотажі, а симетричність відповідей та наповнюваність градацій шкал в обох пілотажах водночас. Що і стало основним критерієм остаточного відбору суджень.

Таблиця 1. Середні бали експертних оцінок значимості біполярних пар принципів регуляції (саморегуляції) людської поведінки в основних сферах людської діяльності та життєдіяльності\*.

Принципи	Сфери				
	1**	2	3	4	5
Авторитаризм-демократизм	4,4 В***	4 В	3,7 В	2,4	2,8
Агресивність-миролюбність	3,4	3,8 В	4,1 В	3	2,9
Активність-пасивність	4,3 В	3,6	2,8	3,6 В	3,6 В
Альтруїзм-егоїзм	3,0	3,3	4 В	3,6 В	3
Аскетизм-гедонізм	2,5	2,6	3,5	3,9 В	3,1
Високі домагання-скромні запити	3,6	3,2	3,6	4,3 В	3,5 В
Владарювання (лідерство)-підпорядкування	4,2 В	3,8 В	3,6 В	3,1	2,6
Глобалізм (космополітизм)-націоналізм	2,4	3,0	1,7	1,9	2,9
Законослухняність-сваволя (самоуправство)	3,3	3,7 В	2,3	2,6	2,2
Ідеалізм-прагматизм (реалізм)	3,3	3,1	2,7	3,0	3,1
Індивідуалізм-колективізм	3,4	3,5	2,8	2,8	3,3
Ініціатива-виконавська дисципліна	3,8 В	3,1	2,6	2,3	2,3
Конформізм-нонконформізм	3,2	3,6	2,9	3,0	3,6 В
Раціоналізм-ірраціоналізм	3,0	2,9	2,9	3,0	3,5 В
Свобода-рівність	2,6	3,6	3,4	2,6	3,0
Слов'янофільство (русофільство)-західництво	2,1	2,6	1,4	1,8	2,9
Солідарність-розрізненість	3,0	3,7 В	2,8	2,3	3,0
Толерантність-нетерпимість	3,0	4,0 В	3,9 В	2,8	3,5 В
Традиціоналізм-модернізм	2,5	3,0	2,5	3,0	3,9 В

\* Значимість оцінювалось за порядковою 5-ти членною шкалою: 5 – «найбільшою мірою», 4 – «значною мірою», 3 – «важко сказати», 2 – «незначною мірою», 1 – «ожодною мірою». Відповіді було проаналізовано за середніми балами, тобто до уваги взято дихотомію, середні яких можна округлити до 4 чи 5 (значимість великою та значною мірами). Все що є меншим 3,5 не вважається значимим і до розгляду не береться.

\*\* 1. Сфера праці, ділових (виробничих) відносин;  
2. Сфера громадського життя;  
3. Сфера сімейно-родинних та інших приватних взаємин;  
4. Сфера споживання (матеріальних благ) та життєоблаштування;  
5. Сфера духовного життя та вибору форм дозвілля (релігійні практики, художньо-естетична діяльність, споживання інформації, хобі тощо).

\*\*\*В – пара відібрана до емпіричного дослідження як така, що відіграє ключову роль в конкретній сфері людської діяльності/життєдіяльності..

**За результатами 1-го пілотажу** з розроблених 95 суджень «працюючими», тобто такими, в котрих спостерігався або ж більш менш рівномірний розподіл, або ж спостерігалася симетричність відповідей стосовно його антиподу виявилось лише 22 судження. Причому за наповненістю градацій (не менше 5% на градацію) більш адекватною виявилася не 5-членна, а 3-членна шкала. Якщо за 5-членної шкали кількість «працюючих» градацій варіюється від 3 до 5 (в середньому 4,73 градації), то за 3-членної така кількість градацій варіюється від 2 до 3, що становить в середньому **2,91 градацію (практично всі 3 пункти)**. По групі опитаних, за чиїми відповідями визначалась стійкість суджень, за умови 5-ти і 3-членних шкал, а також і стійкість та точність самих шкал безпосередньо, також видно більшу оптимальність шкали 3-членної, ніж 5-членної. З укрупненням градацій також посилюється стійкість даних та шкали. За 5-членної шкали стійкість даних коливається від 28,6 до 71,4% і становить в середньому 51,5%, а при укрупненні градацій до 3-х – 53,6, 89,3 і 71,9% відповідно. При цьому респонденти краще розрізняють градації шкали 3-членної, ніж 5-членної. Показники **абсолютної похибки шкали** прийнятні у першому і не прийнятні у другому випадках. За 5-членної шкали мінімум і максимум нестійкості шкали становить 0,29 і 0,86 (в середньому 0,57), а при 3-членній **0,21 і 0,48 (0,38 в середньому)** що є прийнятним, оскільки не перевищує половину одного ділення шкали. Відтак і **стійкість такої шкали як еталону виміру** коливатиметься в прийнятних рамках – від 52 до 79% (в середньому 62%) проти аналогічних 14, 71 та 43% у випадку шкали 5-членної. Також чутливість шкали 3-членної, не

набагато нижча за 5-членну. Відносна похибка у випадку шкали 5-членної на всі працюючі градації коливається від 0,04 до 0,25 становлячи в середньому 0,14, що в перерахунку на одну градацію всієї шкали складає від 0,01 до 0,05 (середнє 0,03). У 3-членної шкали відносна похибка на всі працюючі градації коливається від 0,26 до 0,68 (середнє 0,34), що в перерахунку на одну градацію всієї шкали становить величину, що коливається від 0,09 до 0,23 (в середньому лише 0,11).

**Тобто шкала 3-членна не набагато менш точна за шкалу 5-членну. Але є при цьому більш надійна як еталон виміру, оскільки зроблені по ній заміри мають більшу надійність.**

**В 2-му пілотажі** з 68 суджень такими, що «працюють» нами визнано 36 суджень. І тут 3-членна шкала виявилася краща, ніж 5-членна. Діапазон робочих градацій при шкалі 5-членній коливався від 3 до 5 а при тричленній від 2 до 3 градацій – в середньому 4,66 і 2,94 градації відповідно. Тут, на протизагу 1-му пілоту, наповненість 5-членної шкали виявилася кращою, але **3-членна шкала виявляється все ж більш наповненою за 5-членну, виправляючи недоліки останньої.** Що ще раз свідчить про більшу оптимальність саме порядкової 3-членної шкали, на якій ми зрештою і зупинились.

**Кінцевий варіант методики вияву культурних орієнтацій (в аспекті побутуючих норм) відображає суть 14-ти дихотомічних пар принципів регуляції (саморегуляції) людської діяльності/життєдіяльності в 5-ти основних сферах людської діяльності/життєдіяльності через 58<sup>6</sup> суджень, згода з якими вимірюється за порядковою 3-членною шкалою: 3 – «згоден», 2 – «важко сказати», 1 – «не згоден», і які розміщуються безпосередньо в анкеті в довільному порядку згідно системі випадкових чисел. В кінцевій обробці результатів задля зручності інтерпретації пункти шкали зазнають перекодування (3 в +1, 2 в 0, 1 в -1) і інтерпретуються за середнім балом, діапазон значень якого коливається від -1 (абсолютна не згода) до +1 (абсолютна згода). Величина середнього показує, що переважує більшою мірою – згода чи не згода, а проміжна позиція відкидається як неінформативна.<sup>7</sup>**

Розроблена методика застосовувалась в проведеному Інститутом соціальної і політичної психології всеукраїнському опитуванні, що проходило з 1.07.2004 по 11.07.2004. Характер вибірки та отримані результати описано в публікаціях [8, 9].

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Слюсаревський Н. М. Культурні орієнтації як об'єкт дослідження // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Х., 2005. – С.187 – 192.
2. Слюсаревський Н. М. Критерії виявлення культурних розмежувань в сучасному українському суспільстві //Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. – Х., 2007. – С. 410 – 415.
3. Koster W., Van Der Waal J. Cultural Value Orientations and Christian Religiosity: On Moral Traditionalism, Authoritarianism, and their Implications for Voting Behavior // International Political Science Review. - 2007. - vol. 28. - №4. - p. 451-467.
4. Yoo B., Donthu N., Lenartowicz T. Measuring Hofstede's Five Dimensions of Cultural Values at the Individual Level: Development and Validation of CVSCALE // Journal of International Consumer Marketing. – 2011. - №23. – p. 193 - 210..
5. Базовые ценности россиян: Социальные установки. Жизненные стратегии. Символы. Мифы / Отв. ред. Рябов А. В., Курбангалеева Е. Ш. — М., 2003 — 448 с.
6. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М., 1998 – 596 с.
7. Здравомыслов А. Г., Ядов В. А. Человек и его работа в СССР и после: 2.изд., испр. и доп. — М., 2003. — 485 с.
8. Слюсаревський Н. Н. Культурные особенности современного украинского общества // Материалы докладов XV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов» / Отв. ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев, А.И. Андреев. [Электронный ресурс] — М.: Издательство МГУ; СП МЫСЛЬ, 2008. — электрон. опт. диск (CD-ROM). – секция «социология», подсекция «социология культуры». – С.37 – 39.
9. Слюсаревський Н. М. Освітній чинник формування культурних орієнтацій в реаліях сучасної України // Розвиток післядипломної педагогічної освіти в Україні: стан, проблеми, перспективи. – Д., 2008. – С.139 – 145.

<sup>6</sup> Планувалось 50 суджень. Але через якісно різну специфіку прояву на деякі дихотомії у сферах припадає по 2 пари суджень.. Наприклад в громадському житті, що включає в себе не лише політичні, але й формально-публічні взаємини, «агресивність – миролюбність» може проявлятися не лише в якості способу відстоювання особистих інтересів безпосередньо, але й в якості алгоритмів того, як повинна діяти держава (чи окремі політики) за більшості обставин. Саме тому дихотомія ілюструється як на прикладі ситуації самоєуду над дрібним злочинцем, так і в ситуаціях політичних конфліктів та протистоянь.

<sup>7</sup> Практика такого перекодування мала місце в дослідженні «Людина та її робота» коли за тричленною шкалою опитувані робітники оцінювали вираженість у них мотивів роботи та привабливість для себе тих чи інших сторін місця працевлаштування [7, С.72 - 73].